

על ר' מיכל רבינוביץ ז"ל

פעמים הרבה ביקשתי לערוך לפני את דמותו של ר' מיכל רבינוביץ ולא עלה בידי. איש שהכל בו אינו מתגלה בכל פנים ופנים שבו. אין מספיקים לתפוס דמות אחת עד שחברתה מציצה מתוכו, ואף היא נשמטת מפני שאר דמויות שבאות פעמים זו אחר זו ופעמים בערבוביא. על כרחנו אין לנו אלא להסתפק בדמות אחת שהן שתיים, או שתיים שהן אחת שהופיעה מתוך רוב הדמויות שראינו בו בר' מיכל רבינוביץ, זו של תורה של חיים או חיים של תורה. נפתח בשל תורה.

ר' מיכל רבינוביץ עליו השלום למדן מופלג היה ובקי בכל חדרי תורה היה. לא היה דבר של תורה שלא נתעסק בו. ספרים ישנים וספרים חדשים היו פתוחים לפניו תמיד בכל עת ובכל שעה. מאהבת התורה חיזר על כל מה שתלמיד ותיק חידש. ואף הוא חידש חידושי תורה אבל לא העלה אותם על הכתב, ואם מקצת מקצתם העלה על הכתב לא פרסמם בדפוס. פעמים הרבה הרצה לפני חכמים חידוש שחידש בגמרא וקלסוהו חכמים עליו. אמרתי לו כתוב דבריך בספר ופרסם אותם בדפוס. הושיט ידו כלפי הספרים שמילאו את כל האיציטבאות שבחנותו והראה לי עליהם, כאדם שאומר מי אני שאבוא אחריהם. מחמת החכמים שהיו לפניו ומחמת רוח הבקורת שהיתה בו ויתר על עצמו. מחוץ להערות וציונים לכתבי הקודש שרשם לו בשולי הטופס שלו לא רשם דבר של תורה. צפיתי שיעתיקם בספר ויוציאם בדפוס, באה מלחמת השחרור והטילו האויבים פצצה ברחוב שהיתה בו חנותו וכל הספרים שהיו בחנותו וביניהם אותו הטופס שכתב בו את הערותיו היו למאכולת אש. או אולי נשתייר הטופס ונמכר למי שנמכר עם שאר הספרים שהיו לו בביתו.

ומפני מה במקרא רשם מה חידש ובתלמוד לא רשם לו? והרי מנעוריו נתגדל על התלמוד ולא זו ממנו וכל הש"ס היה שגור בפיו, אף שמעתי ממנו כמה חידושים. פעם אחת באתי אצלו ומצאתיו כשהוא יושב ומעיין בספר חדש של גדול אחד מגדולי הזמן שהכל היו משיחין בו. שאלתי אותו, מהו בעיניך? הניח את הספר פתוח ועמד והוציא ספר ועוד ספר עד שבעה שמונה ספרים והיה מראה והולך שכל חידושיו של אותו מפורסם כבר נתחדשו על ידי חכמים שקדמוהו. לסוף אמר לי, אין לך דבר בש"ס שלא עמדו עליו הראשונים ואין לך כל תיבה ותיבה שלא דייקו בה וכל מה שהיה לחדש בתלמוד כבר חידשו ונכתב ונדפס. או אולי אף הוא כתב את חידושיו בספר אלא עם שריפת חנותו נשרפו כתביו.

אף על פי שאהבת התורה היתה תקועה בלבו ולא זו ממנה מקטנותו עד שפרש לחיי העולם הבא לא שש על עשיית ספרים הרבה שלא באו אלא כדי "להגדיל תורה ולהא"

דירה". אבל כיבד את לומדי תורה והוקיר רבנים. ואף הם כיבדוהו והשכימו לפתחו והציעו לפניו את חידושיהם ונהנו משכלו ומבקיאותו. תמה אני אם היה בירושלים בית כינוס לגדולי תורה כחנותו של ר' מיכל רבינוביץ, שבה היינו מוצאים חריפי ירושלים. מפני הלמדנים לא מצא לו כל אדם שבא לקנות לו ספר מקום בחנות הספרים והיה נשמט ויוצא. הגיעו דברים שאפילו מאותם שהיו רגילים אצלו כשהיו מבקשים לקנות ספר היו הולכים אצל מוכר ספרים אחר, שכבר הרגילו את עצמם שבאים אצל ר' מיכל רבינוביץ לשם שיחה של תורה שניתנה בחנם ולא לשם ספרים של תורה שמבקשים עליהם ממון.

מלבד מה שרשם לו בשולי הדפים של כתבי הקודש חידוש חידושים של אמת לפיטי הפייטנים. מהם נשתקעו בספרי מהדרי מהדורות שיצאו על ידו, מהם נתן למתעסקים במחקרי השירה והפיוט. רחב ידים היה ר' מיכל רבינוביץ, פיזר נתן, וכשתנן בעין יפה נתן. יש שהביאו דברים בשמו ויש שלא הזכירו את שמו על דבריו.

אף בשאר ספרים שיצאו על ידו נתן מכחו והציל כמה מחברים משגיאות וספרים מטעויות הדפוס. ולא באלו בלבד שיצאו על ידו אלא אף בספרים שיצאו בהוצאות אחרות. מזומן היה ר' מיכל רבינוביץ לעזוב עם מחברים ועם מהדירים. מפני כבוד הספר שיצא מתוקן ויותר על כבוד עצמו.

כשהיו רואים את ר' מיכל רבינוביץ כשהוא סמוך על הספר דומה היה כמי שפרש מן העולם ודבר אין לו עוד עם החיים. משהכירוהו מקרוב ראו שמאוד מאוד מעורה היה עם החיים. תורתו תורת חיים היתה. ואיני יודע אם התורה היתה לו פירוש על החיים או החיים פירוש על התורה. נכנס אדם אצלו לשם עסקי עצמו לשם עסקי ציבור היה ר' מיכל רבינוביץ מגביה את משקפיו עד למצחו ולמעלה והתחיל מדבר עמו כאיש שנתון בתוך המעשים, כמי שכבר נתעסק באותו הענין, כאילו אותו ענין עניינו הוא. פעמים הרבה לא ניכר השואל מפני הנשאל. בכל עת מוכן היה לסייע בעצה ובהדרכה ובמעשה. פעמים הרבה הניח עסקי עצמו בשביל עסקי אחרים. ואין צריך לומר לשם עסקי הכלל, ואם היה צורך היה נועל את חנותו ואפילו באמצע היום ומפנה עצמו לאותו הענין. טובת אחרים היתה בלבו ובייחוד טובת הכלל. מפותח היה בו חוש הציבור וכל עסקי הציבור קרובים היו ללבו והיה מסייע עם העוסקים בצרכי הציבור במעשה ובדיבור. במעשה — כמשמעו. בדיבור זה הנאום. נואם גדול היה ר' מיכל רבינוביץ. כל מי שמע אותו נואם נמשך אחר דבריו. לא השתמש בתחבולות של נואמים אלא היה מפרש ומסביר, מבאר והולך ומעמיד את השומעים על העיקר, כתלמיד חכם שמגיד שיעור בגמרא, שמבונן את הסוגיא מתוכה.

כשם שנאומיו מיוסדים היו על עניינם והיו שופעים והולכים מפני שהענין ברור היה לו כך כל שיחותיו. פתגמים שאוצרים בתוכם תורת חיים היו מעופפים מתוך פיו ועמהם אימרות ושמועות וזכרונות על חכמים וסופרים, מהם שהכיר פנים אל פנים, מהם ששמע עליהם מאנשים שהכירו אותם, ועל כל דבר ודבר היה מזכיר דברים מעין המאורע. מהם שהוא עצמו היה עד ראייה להם, מהם מה שמע מרבותיו או מחבריו. הרבה ראה והרבה שמע. הוא הכיר מקרוב את רוב גאוני הדור שבלטיא ושבירושלים. מהם היו באים לחנותו, אם לשיחה של תורה אם כדי לעיין בספר, אם כדי לקחת עצה מפיו על הדפסת ספר. לכולם היה עוזר וסומך ועם כולם היה טורח. מתוך שהיה שופע לא הגיע לכתוב ואותם הדברים המועטים שכתב אין בהם אפילו ממצת חכמתו.

הרבה הרבה יש להצטער על שלא כתב את זכרונותיו. עיסקו עם רבים ושונים ברוסיה ובארץ ישראל הביאו אותו להכיר את העם לכל פלגיו. רבנים מגידים ופרנסים, חסידים ומשכילים, עסקנים וראשי מפלגות, עשירים ופשוטי העם. והואיל וניתנה לו עין בוחנת ושכל קולט היה בידו להניח לנו אחריו ספר מאורעות שאירעו באומה הישראלית עם שינוי הדורות ולא הניח אחריו ולא כלום. ואף על זה יש להצטער, על הואי הוואות שמתו עמו. אתם מכירים אותי שאיני מן המגזימים. הרבה פולקלוריסטים אני מכיר, מהם חכמי מדע מהם חוקרי אמת, מהם רושמי דברים, ודומה עלי שאחד היה ר' מיכל רבינוביץ שעמד על כל דבר וידע להבחין בין מקור להשפעה ובין דבר שגידולו מן העם לדברים שמקורם בספרים, שהרי מלבד בקיאותו בתלמוד ובמדרשים ובספרי ימי הביניים בקי היה בתולדות ישראל ובייחוד של ארבע מאות שנה האחרונות בפולין וברוסיה. אף הוא ראה בעיניו מה שנעשה בעיירות ובכרכים ושימש תלמידי חכמים הרבה והיה איש ריעים וקרוב לכל אדם מישראל.

לפני עשר שנה בכנסייה של חכמים שנתכנסה לשמו של ר' מיכל רבינוביץ למלאות לו ששים שנה סיפרתי שכבר קודם שהכרתיו פנים אל פנים שמעתי את שמו. מעשה, פעם אחת ישבתי אני והרב ר' שמחה אסף (ז"ל) ודיברנו על ספרים יקרי המציאות שקשה למצאם כאן בארץ. אמר הרב אסף, רבי מיכל רבינוביץ עומד לבוא ומובטחני בו שיביא עמו ספרים— עין לא ראתה. באותה שעה למדתי שמוכר ספרים אחד יש רבי מיכל רבינוביץ שמו שיוודע בצערם של תלמידי חכמים שצמאים לדברי תורה וכל ספר יקר שמבקשים אותו הוא ממציא להם. וכבר כמה שנים קודם לכן שמעתי את שמו מפי ביאליק זכרוננו לברכה. מעשה פעם אחת ישבתי לפני ביאליק זכרוננו לברכה שישב ודרש מלים שגורות בפי רבים ואין פירושן ברור. בתוך הדברים הזכיר ספרי רומ"ל שיש דורשים מלה זו נוטריקון, ראשי תיבות ספרי רבנים ומלמדים ואין הפירוש מתקבל על הדעת. ואמר ביאליק דבר זה כבר שאלתי את מיכל רבינוביץ ואף הוא לא היה בידו לפרשו. באותה שעה למדתי שחכם אחד יש, שאם הוא אינו יודע אין מי שידע.

משעלה ר' מיכל רבינוביץ לירושלים ופתח את חנותו חנות הספרים הגדול שבירושלים למדתי שהביא עמו ספרים רבים ונכבדים יקרי המציאות, אלא שכל ספר טוב זכה בו לעצמו ולא מכרו לאחרים, ולמדתי שכל דבר שהיו שואלים אותו ולא ידע לפרשו לא מצאו לו פירוש ממקום אחר.

הזכרתי את החנות אומר בו דברי מספרים עליו על הצדיק הנסתר ר' ליב בן שרה שהיה נוסע לכל יריד ופותח לו חנות לכל ימי היריד והיה יושב בחנותו. בא לקוח לבקש לו סחורה היה אותו צדיק מפליגו בדברים ומסיעו מן הקניינים המדומים ומסיח עמו בסחורה אחרת שהנשמה מבקשת. כך ר' מיכל, נכנסנו לחנותו ליקח סחורה היה מסייענו לעסקי תורה עד ששכחנו את היריד.

לסוף הניח ר' מיכל עצמו את היריד. ולואי כל זמן שאנו נמצאים כאן ביריד ניתן דעתנו על הסחורה שהנשמה מבקשת, אמן כן יהי רצון.

ש"י עגנון